

UNIVERZALNA BIBLIOGRAFSKA KONTROLA

UNIVERSAL BIBLIOGRAPHIC CONTROL

Dženana Tuzlak

Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH

E-mail: bibliografija@nub.ba

UDK 025.31

015

006:02

Sažetak

Historijski razvoj katalogizacije bilježi nastojanja svjetskih bibliotečkih stručnjaka i institucija ka ujednačavanju kataloškog (i bibliografskog) opisa na međunarodnoj razini. U posljednje tri decenije prošlog vijeka, značajan dio IFLA-ina rada bio je posvećen razvoju programa Univerzalne bibliografske kontrole, čiji je glavni cilj razvoj sistema za bibliografsku kontrolu na nacionalnom nivou i za međunarodnu razmjenu podataka. Dakle, Univerzalna bibliografska kontrola se bavi temeljnim pitanjima bibliotekarstva – kako učiniti dostupnim zapise objavljene širom svijeta svima onima koji trebaju te zapise iz bilo kojeg razloga i sa bilo kojeg mjesta. Najbolji izbor bibliografskih zapisa su tekuće nacionalne bibliografije.

Automatizovana baza podataka zasniva se na UNIMARC-u - univerzalnom formatu za mašinski čitljivo katalogiziranje. UNIMARC je definisan tako da formalno slijedi međunarodna načela i standarde, tj. omogućava komunikaciju između različitih nacionalnih rješenja.

Gljučne riječi: kataloška pravila, bibliografski zapis, nacionalna tekuća bibliografija, Univerzalna bibliografska kontrola, ISBD, UNIMARC

Summary

The historical development of cataloguing notes the efforts of the world library experts and institutions to make uniform the catalog (and bibliographic) description on international level. In the last three

decades of last century the important part of the IFLA's work was dedicated to development of programme of the Universal Bibliographic Control on national level and for the international exchange of data. Therefore, the Universal bibliographic control engages in the basic questions of librarianship – how to make accessible the records published throughout the world to all who need those records for any reason and from any place. The best choice of bibliographic records are the current national bibliographies. The automatic database is based on UNIMARC – Universal Format for Machine Readable Cataloguing. The UNIMARC is defined in that way it formally follows the international principles and standards, i. e. it makes possible the communication between different national solutions.

Key words: cataloguing rules, bibliographical record, current national bibliography. Universal Bibliographic Control, ISBD, UNIMARC

Brza, pravovremena i kompletna informacija iz bilo koje oblasti ljudskog stvaralaštva, već odavno je imperativ savremenog svijeta. Vrijeme u kojem živimo, vrijeme vladavine kompjutera i informatike uopšte, odredilo je i razvoj bibliotekarstva kao nauke, u kojem razvoj informacionih sistema zasnovanih na međunarodnim standardima omogućava protok i razmjenu informacija, kao i dostupnost bibliotečkim fondovima.

Davne 1969, godine na Međunarodnom sastanku kataloških stručnjaka u Kopenhagenu, raspravljalo se o međunarodnom ujednačavanju bibliografskog i kataloškog opisa, nazvanog Standardni bibliografski opis (Standard Bibliographic Description). Radna grupa, imenovana u Kopenhagenu, objavila je 1971. godine, u obliku preporuke ISBD(M) – Međunarodni standardni bibliografski opis monografskih publikacija (International Standard Bibliographic Description for Monographs Publications). U Londonu se, 1974. godine te preporuke pojavljuju kao standardno izdanje. Nakon ovoga slijedi odluka o izradi posebnih standarda neknjižne građe. Predviđena je izrada standarda za kartografsku građu ISBD(CM), za neknjižnu građu ISBD(NBM), te standarda za muzikalije ISBD(PM) i stare omeđene publikacije ISBD(A). U isto vrijeme rađa se zamisao o općem ISBD-u, nakon čega je izrađen opći standard za sve vrste bibliotečke građe ISBD(G). Uz ove standarde, izrađen je i Međunarodni standard za opis serijskih publikacija ISBD(S) kojim su obuhvaćene periodične publikacije i nizovi

publikacija. Nakon dužih priprema izdat je Međunarodni standard za opis članaka ISBD(CP), kao i ISBD za elektronsku građu ISBD(ER), objavljen 1997. godine

Postojanje međunarodnih standarda za bibliografski opis (ISBD), uspostava Međunarodnog standardnog broja za knjige (ISBN), Međunarodnog standardnog broja za serijske publikacije (ISSN) i uspostava Međunarodnog sistema podataka za serijske publikacije (ISDS) svjedoče o namjeri stvaranja sveopćeg sistema informacija na međunarodnom nivou i njegovom lakšem i bržem korišćenju.

Iste ciljeve imala je i prvobitna zamisao o stvaranju Univerzalne bibliografske kontrole (Universal Bibliographic Control), koja prerasta u međunarodni program prihvaćen od strane međunarodne bibliotečke zajednice. Termin Univerzalna bibliografska kontrola spomenut je 1970. godine na zasjedanju IFLA-e, mada se sama ideja javila znatno ranije, kada je u okviru IFLA-e, na zasjedanju u Zagrebu 1954. godine osnovana radna grupa za ujednačavanje kataloških postupaka. 1961. godine u Parizu je održana Međunarodna konferencija o načelima katalogizacije i tada su usvojena Načela kao rezultat rada međunarodnih delegacija u stvaranju osnova za ujednačavanje kataloške i bibliografske prakse na međunarodnom nivou. Time su postavljeni okviri za međunarodna kataloška pravila koja su istovremeno trebala poslužiti i kao smjernice za izradu kataloških pravila pojedinih zemalja. Mnoga nacionalna pravila koja su tada bila u izradi, ili su se namjeravala izdavati, prihvatila su te međunarodne proporeke

Na ovom skupu javila se jasna ideja da se određena publikacija katalogizira u zemlji u kojoj je i objavljena, a da se izrađeni kataloški listić upotrijebi i u svim drugim bibliotekama koje posjeduju tu publikaciju. Prema većini teoretičara to je bio začetak programa UBC.

Njenom daljem usavršavanju doprinijela je i sve veća primjena računara, neke konkretne akcije Kongresne biblioteke u Vashingtonu (program "Shared Cataloging"), diskusije na skupovima IFLA-e (u Frankfurtu 1968. i u Grenoblu 1973.) i na međunarodnom sastanku kataloških stručnjaka (u Kopenhagenu 1969).

1974. godine objavljen je program Univerzalne bibliografske kontrole, čiji je glavni cilj razvoj sistema za bibliografsku kontrolu na nacionalnom nivou i za međunarodnu razmjenu podataka

Ideja prelazi u konkretan zahtjev da svaka štampana ili grafički umnožena publikacija bude katalogizirana jednom i zauvijek na mjestu svoga nastajanja, kao dio određene nacionalne bibliografije. Dakle, UBC se bavi temeljnim pitanjem struke – kako učiniti dostupnim zapise objavljene širom svijeta svima onima koji trebaju te zapise iz bilo kojeg razloga i sa bilo kojeg mjesta. To je moguće samo preko bibliografskih pomagala koji trebaju biti takvi da omogućavaju vidljivost i razumijevanje zapisa na nivou međunarodne zajednice. Osnovno bibliografsko pomagalo jesu nacionalne tekuće bibliografije, koje se definišu kao zbirke bibliografskih zapisa ukupne štamparske (ili izdavačke) produkcije jedne zemlje, a koje redovno izdaje nacionalni bibliografski centar kao posebnu publikaciju.

Tekuća nacionalna bibliografija određene zemlje pokazatelj je stanja te zemlje u svim njenim segmentima u određenom vremenskom razdoblju.

Iz bibliografije možemo zaključiti koje su najvažnije privredne grane jedne zemlje, kakva je njena politika, vladajuća ideologija, kako je uređeno školstvo, šta se sve i sa kojih jezika prevodi, za koja djela, književna ili stručna postoji zanimanje itd. Današnji ubrzani razvoj tehnologije omogućio je vidljivost bibliografije ne samo u štampanoj formi već i na CD-ROM-u i na Internetu.

Na Međunarodnom kongresu o nacionalnim bibliografijama koji je održan 1977. godine u Parizu donesene su preporuke o sadržaju i obliku nacionalnih tekućih bibliografija. U njima se govori o obaveznom primjerku, potrebi zakonske regulative u vezi sa njim, kriterijima odabira građe za nacionalnu bibliografiju, ujednačavanju formata i strukture štampanih svezaka bibliografije, te učestalosti njihova izlaženja.¹

Program Univerzalne bibliografske kontrole ostvaruje se u okviru IFLA-ina Međunarodnog ureda za Univerzalnu bibliografsku kontrolu, a nastao je kao rezultat prijedloga i odluka kako učiniti izvodljivim to da se publikacija katalogizira samo jednom, u zemlji svoga nastanka, te da se obrađena kataloška jedinica objavljena u nacionalnoj bibliografiji, da na raspolaganje svim ustanovama u zemlji i van nje koje su zainteresovane za nju. Pri tome, oblici u kojima se ti bibliografski podaci prenose mogu da budu različiti, od kataloških listića do magnetnih vrpca. Da bi bio ostvariv ovakav postupak neophodan je dogovor o međunarodnom usaglašavanju kataloških pravila. U cilju provedbe programa Univerzalne bibliografske kontrole,

nacionalne biblioteke su se obavezale da će prihvatiti svu odgovornost koja je izražena kroz odluke:

- nacionalni bibliografski centri prihvaćaju odgovornost za izradu definitivnih bibliografskih opisa svojih publikacija u skladu sa dogovorenim međunarodnim standardima
- postoji međunarodno prepoznavanje definitivnog bibliografskog opisa koji je izradio pojedini nacionalni bibliografski centar
- nacionalni bibliografski centar prihvaća odgovornost za uspostavljanje normativnog oblika imena, osobnih (individualnih) i kolektivnih, za autore svoje zemlje i normativne popise za autore, osobne i kolektivne, svoje zemlje
- nacionalna biblioteka prihvaća odgovornost za odobravanje transliteracije nacionalnih pisama u latinicu, vodeći pri tome računa o savremenim praksama transliteracije
- postoje međunarodno prihvaćene transliteracijske šeme koje odobrava nacionalna biblioteka.²

Obaveza nacionalnih bibliografskih centara o preuzimanju ovako izrađenih jedinstvenih oblika imena autora, veoma je važna u realizovanju međunarodne saradnje, mada je provođenje odluke izuzetno složeno.

Zbog toga je i osnovana, 1996. godine, Radna grupa za međunacionalnu razmjenu autorizovanih podataka (Working Group on Transnational Exchange of Authority Data) kao dio programa Univerzalne bibliografske kontrole i međunarodni MARC. Naime, dosadašnja bibliotečka praksa pokazuje da je pri razmjeni bibliografskih zapisa između nacionalnih biblioteka, upravo najveći problem, preuzimanje jedinstvenih odrednica za imena autora.

U sklopu cjelokupnog razvoja nauka i bibliotekarstvo kao nauka prihvata nova tehnološka dostignuća. Usvajaju se nova znanja i prilagođavaju se novim potrebama. Kataloške informacije se prenose na nove medije. Automatizovana baza podataka zasniva se na UNIMARC-u – univerzalnom formatu za mašinski čitljivo katalogiziranje koji je razvila IFLA. UNIMARC omogućava pretraživanje po jednom elementu, ali i kombinaciju različitih elemenata u okviru jednog zahtjeva da bi se suzio izbor i ubrzalo pronalaženje traženih informacija. (UNIMARC je Univerzal MARC format. Akronim MARC je Machine

Readable Cataloguing – mašinski čitljivo katalogiziranje.)³

Njegov razvoj i održavanje neophodno je za realizaciju programa Univerzalne bibliografske kontrole jer bi prema njenim načelima, kao što je prethodno rečeno, svaka država trebala preuzeti odgovornost za bibliografsku kontrolu vlastitih publikacija i zapise koje izradi jedan nacionalni centar staviti na raspolaganje drugim državama za katalogizaciju istih publikacija.

Sama struktura UNIMARC zapisa temelji se na standardu ISO 2709 – formatu za razmjenu bibliografskih informacija na magnetskoj traci. Takva primjena ovog ISO standarda omogućuje razmjenu bibliografskih podataka ali i međusobno prevođenje različitih formata za mašinski čitljivu katalogizaciju. Dakle, za razliku od nacionalnih formata koji nastaju prevođenjem sadržaja kataloških listića izrađenih prema pravilima nacionalnog kataloškog pravilnika i njihovim kodiranjem oznakama određenog formata, UNIMARC je definisan tako da formalno slijedi međunarodna načela i standarde tj. omogućava komunikaciju između različitih nacionalnih rješenja.

Format UNIMARC za bibliografske podatke je integrisani format koji obuhvata oznake polja, indikatore i oznake potpolja koji se pridaju bibliografskim zapisima u mašinski čitljivom obliku za monografske i serijske publikacije, audio-vizuelnu građu, kartografsku građu, muzikalije i zvučne snimke, mikrooblike, kompjuterske datoteke i staru i rijetku štampanu (antikvarnu) građu. Standard propisuje za zapis mora biti sastavljen od 4 dijela:

- oznake zapisa
- kazala
- kontrolnih polja promjenjivih dužina
- polja podataka promjenjivih dužina

Oznaka zapisa je dio zapisa koji sadrži opše informacije za njegovu obradu i nalazi se na početku svakog UNIMARC zapisa za razmjenu.

Polja podataka UNIMARC-a za bibliografske podatke podijeljena su u deset funkcionalnih blokova:

- 0 – Blok za identifikaciju
- 1 – Blok kodiranih informacija
- 2 – Blok glavnog opisa
- 3 – Blok napomena
- 4 – Blok za povezivanje kataloških jedinica
- 5 – Blok srodnih naslova

- 6 – Blok sadržajne analize
- 7 – Blok podataka o odgovornosti
- 8 – Blok međunarodne upotrebe
- 9 – Blok nacionalne upotrebe

Polja podataka mogu biti promjenjive i nepromjenjive dužine. Polja podataka promjenjive dužine su ona polja kojima je dužina pojavnosti polja određena dužinom potrebnom da sadrži određene elemente podataka (npr. glavni stvarni naslov), uključujući indikatore, oznake potpolja i odjeljitelje polja. Polja podataka nepromjenjive dužine mogu da sadrže jedno potpolje ili više njih, od kojih svako sadrži određen broj najčešće kodiranih elemenata podataka. Polja takođe mogu biti ponovljiva i neponovljiva, u zavisnosti od osobina podataka koji se u njemu bilježe, npr. (polje 200 – Glavni stvarni naslov i podaci o odgovornosti nije ponovljivo, dok je polje 225 – Izdavačka cjelina, ponovljivo). Polja su određena indikatorima. To su znakovi povezani s poljem podataka promjenjive dužine, a pružaju dodatne informacije o sadržaju polja, o odnosu određenog polja sa ostalima u zapisu ili o radnji koju je potrebno obaviti prilikom obrade podataka. Svako polje ima dva indikatora koji mogu, ali ne moraju, biti određeni. Polja sadrže potpolja, najmanje jedinice informacija. Određena su oznakom potpolja, odnosno kodom koji se sastoji od dva znaka koji se koriste za mašinsko prepoznavanje pojedinih potpolja unutar polja podataka promjenjive dužine. Prvi znak je uvijek isti znak, određen standardom ISO 2709, a drugi znak je numerički ili slovni.⁴

Svaka ustanova koja obrađuje građu prema UNIMARC-u može skratiti opis, ali se uneseni podaci moraju označiti UNIMARC-om propisanim oznakama polja, indikatorima i oznakama potpolja.

Kataloška pravila imaju presudnu ulogu u primjeni formata za mašinski čitljivo katalogiziranje u pojedinim nacionalnim sredinama.

Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga, autora Eve Verone temelji se na preporukama Pariških načela prilikom odabira i oblika odrednica i redalica, kao i na uputama Međunarodnoga standardnoga bibliografskog opisa (ISBD) prilikom izrade kataloškog opisa.

Pravilnik ima dva dijela, od kojih prvi dio obuhvata propise o odrednicama i redalicama i drugi dio koji donosi propise o kataloškom opisu.

Smjernice za izradu preglednih kataloških jedinica, objavljene 1984. godine preporučila je Radna grupa

za izradu Međunarodnog sistema preglednih kataloških jedinica IFLA-e. One određuju način navođenja podataka o jedinstvenim odrednicama i uputnicama u štampanom i mikroštampanom obliku za osobe, kolektivna tijela i anonimna klasična djela. Smjernice određuju elemente na preglednoj kataloškoj jedinici, njihov redoslijed i interpunkciju jedinice u cilju stvaranja popisa autoriziranih podataka u nacionalnim bibliografskim centrima kao podrška Univerzalnoj bibliografskoj kontroli.

1991. godine IFLA je objavila drugi format u porodici formata UNIMARC. To je UNIMARC za pregledne kataloške jedinice i uputnice (UNIMARC/Authorities) koji se temelji na Smjernicama i formatu UNIMARC za bibliografske podatke. Format određuje označitelje sadržaja za iste vrste podataka preglednih kataloških jedinica i uputnica kao i Smjernice, kao i za jedinstvene stvarne naslove za djela pojedinih autora i teme publikacija kojima se Smjernice ne bave. Njegova osnovna namjena je da omogućiti međunarodnu razmjenu preglednih kataloških jedinica u mašinski čitljivom obliku između nacionalnih bibliografskih centara.

Pored programa Univerzalne bibliografske kontrole (UBC) prihvaćen je i Program Univerzalne dostupnosti publikacijama (UAP), a koji teži "stvaranju uslova da svaka publikacija postane dostupna svakom korisniku". Oba ova programa sačinjavaju Univerzalni pristup informaciji (Universal Assess to Information – UAI). Njihova temeljna pretpostavka je da nacionalne biblioteke pojedinih zemalja, putem obaveznog primjerka dobijaju najveći dio svoje izdavačke produkcije. Zato je od izuzetne važnosti formulisanje zakona o obaveznom primjerku koji treba da obuhvati obavezu dostave svih vrsta savremene građe kao izvora informacija. Takođe je neophodno utvrditi vezu između obaveznog primjerka i izrade nacionalne bibliografije.

Nacionalna bibliografija kao "opis koji u svakoj zemlji izrađuje ovlašteni centar, i u tom se opisu objavljuje sva građa te zemlje u određenom vremenskom periodu, a na osnovu obaveznog primjerka", uz poštivanje međunarodnih standarda, služi za uspostavu nacionalne bibliografske kontrole koja je dio Univerzalne bibliografske kontrole

Bilješke:

1. Horvat, Aleksandra. Nacionalna tekuća bibliografija u službi Univerzalne bibliografske kontrole. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 43, 1-2(2000), 3-4

2. Wiler, Mirna. UNIMARC u teoriji i praksi. Zagreb: Benja, 1996, str. 48-49.

3. Wiler, Mirna. UNIMARC u teoriji i praksi. Zagreb: Benja, 1996, str. 13-14.

4. Wiler, Mirna. UNIMARC u teoriji i praksi. Zagreb: Benja, 1996, str. 104-114.

Literatura:

1. Anderson, Dorothy. Universal bibliographie control : a long term policy, a plan for action. Pullach, München : Saur, 1974.

2. Horvat, Aleksandra. Nacionalna tekuća bibliografija u službi univerzalne bibliografske kontrole. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske. 43, 1-2(2000), 1-8.

3. Smjernice za izradu preglednih kataložnih jedinica i uputnica / preporučila Radna grupa za izradu Međunarodnog sustava preglednih kataložnih jedinica ; odobrio Stalni odbor Sekcije za katalogizaciju i Sekcije za automatizaciju Međunarodne federacije bibliotekarskih društava i ustanova ; prevela i predgovor napisala Daniela Živković. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1990.

4. Willer, Mirna. CROLIST i međunarodni i nacionalni bibliografski standardi. // Knjižničarstvo: glasnik Društva bibliotekara Slavonije i Baranje. 1, 2(1997), 3-10.

5. Willer, Mirna. Format i kataložna pravila - katalogiziranje elektroničke građe. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske. 43, 1-2(2000), 9-22

6. Willer, Mirna. UNIMARC u teoriji i praksi. Rijeka: Naklada Benja, 1996.